

*View Over the Balkan Peninsula
Поглед над Балканите*

АРМИЯТА И НЕВЪЗМОЖНОТО ВЪТРЕШНО УМИРОТВОРЕНИЕ

(от примирието през 1918 г. до изборите през 1919 г.)

Веселин Янчев

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Краят на участието на България в Голямата война предизвиква много сериозни политически и обществени трусове с взривяващ ефект върху реда и сигурността на страната. Националният идеал, който десетилетия споява обществото и мобилизира неговата енергия, се превръща във фикция. В своето отчаяние обществото рязко се политизира и залага на бързи и радикални решения и на нови политически лица и фактори, които принципно са били за промяна на статуквото – къде крайно радикална, къде по-умерена. В тази ситуация спирането на разрушителните тенденции, запазването на обществения ред и вътрешната сигурност са сред основните приоритети на управляващите, защото гарантирането на стабилност се възприема като условие и средство за съхранение на държавата и извеждането ѝ от следвоенното тресавище. Армията, макар и изтощена и разнебитена, остава единственият техен възможен и способен инструмент.

Keywords: First World War, Bulgarian army, political parties, internal security

България се включва в Първата световна война с една единствена цел – да осъществи своето национално обединение и да си върне земите, отнети от съседите ѝ, в резултат на Втората балканска война. Тази цел се оказва неизпълнима. През септември 1918 г. войските на Антантата разбиват българските позиции в Македония, принуждават страната да капитулира и я окупират. Във войската избухва стихията, насочена срещу управляващите, който дейци на една от левите партии в страната – Българския земеделски народен съюз, оглавяват, за да вземат властта и наложат републиканско управление. Опитът за държавен преврат е провален от верните на правителството части, но той се оказва само прелюдия към стопанската, социална и политическа драма, която очаква страната. Вследствие от подписаното на 29 септември 1918 г. примирие с Антантата българска войска е демобилизирана, а страната е окупирана от съглашенските войски. Чуждата окупация и неясното бъдеще, зависещо от волята на победителите, допълнително съгъстяват мрачните краски. Свивът в икономиката засяга всички социални слоеве, генерира недовол-

ство и радикализира исканията към държавата и капитала. Рушат се основни ценностни и институционални стълбове на обществото. Под съмнение се поставя целият модел на довоенно развитие с неговите либералнодемократични ценности и представителни органи и институции. Отговорността се стоварва върху старите политически партии и монархическия институт, които пропийват възможността да обединят нацията и да я изведат на пътя на възхода и просперитета. Националният идеал, който десетилетия споява обществото и мобилизира неговата енергия, се превръща във фикция. В своето отчаяние обществото рязко се политизира и залага на бързи и радикални решения и на нови политически лица и фактори, които принципно са били за промяна на статуквото – къде крайно радикална, къде по-умерена. В тази ситуация спирането на разрушителните тенденции, запазването на обществения ред и вътрешната сигурност са сред основните приоритети на управляващите, защото гарантирането на стабилност се възприема като условие и средство за съхранение на държавата и извеждането ѝ от следвоенното тресавище. Армията, макар и изтощена и разнебитена, остава единственият техен възможен и способен инструмент.

Търсенето на изход от кризата започва с промени в най-високите етажи на властта. На 3 октомври 1918 г. цар Фердинанд е принуден да абдикира и престолът е зает от сина му – Борис III. На 17 октомври 1918 г. е съставено ново правителство, в което освен управляващите до момента Демократическият и Радикалдемократическа партия са включени представители на Народната партия, на БЗНС и на реформаторската Българска работническа социалдемократическа партия (обединена). Министърпредседателският пост остава за лидера на демократите Ал. Малинов. Това е първият толкова широк коалиционен кабинет и първият, в който две леви партии влизат в управлението. Неговата цел е да помогне на страната „да излезе с чест от тези тежки и мъчни времена, които тя преживява“, да я умиротвори и да стабилизира държавноконституционния режим. В Народното събрание дискусиата относно политиката на новия кабинет на Малинов се проточва до 1 ноември 1918 г. и очертава основните точки на противопоставяне и сблъсък сред политиките, а и в обществото. Те са свързани с очакванията за бързо връщане към нормалния мирновременен политически живот чрез премахване на обсадното положение в столицата, въведено във връзка с войнишкия метеж, на военното положение, на цензурата и даване на амнистия. Очертават се и сложните взаимоотношения както между партиите във властта, така и между управляващите и опозицията, която също не е единна. Правителството прави две стъпки в посока на нормализацията. То отменя обсадното положение в столицата, а на 16 ноември 1918 г. по предписание на Министерството на вътрешните работи се разрешава на политически, икономически и социални организации да провеждат събрания на закрито¹⁾.

Малинов се задържа на власт само месец. Намеренията му да търси отговорност и наказание за организаторите на опита за държавен преврат предизвикват несъгласие сред останалите управляващи партии. Антантата не е въодушевена от факта, че страната продължава да се управлява от лице, удължило войната срещу нея, и разрешава на Румъния да окупира Южна Добруджа. Достойният политик не вижда друга възможност, освен да подаде оставка. На 28 ноември 1918 г. цар Борис III назначава Теодор Теодоров – лидер на Народната партия, за министър-председател. В кабинета е привлечена още една от традиционните партии – Прогресивнолибералната, чийто водач д-р Ст. Данев е застъпник на идеята за незабавна и широка амнистия. В новия кабинет е запазен министерски пост за водача на лявото крило в БЗНС Ал. Стамболийски, свързан с опита за насилствено вземане на властта през септември 1918 г., който благоразумно се укрива.

Още същия ден новият министър-председател обявява в парламента правителствените намерения. Той обещава да се продължи политиката на предишния кабинет и изтъква като „първа задача и цел“ работата за „общото закрепване на реда и спокойствието в страната“, изваждането ѝ от примирието към „окончателния и благодатен мир“. Новото в тази декларация е, че в интерес на заздравяване на нанесените от войната рани и общото успокоение на „смутената обществена съвест“ се предвижда да се приеме „една широка амнистия за извършените през време на войната чисто политически и чисто войнишки престъпления“. Наред с обещания данък върху военните печалби и изземване на незаконно натрупаните печалби, грижи за осигуряване и подобряване на прехраната, облеклото и въобще на живота на населението, се обещава и „пречистване и подмладяване на армията“, начело на която се поставя гражданско лице. Това лице е представителят на демократите и опитен политик Андрей Ляпчев. Декларира се, че правителството няма да позволи цензурата да служи като средство за потискане на обществената мисъл или военното положение да застрашава свободата на личността и словото. Изказва се и надеждата, че с подобряване на международното положение ще се позволи в близко бъдеще да се премахне и цензурата, и военното положение²⁾.

Символично или не, в последния ден на толкова драматичната 1918 г. Народното събрание гласува закон за даване на амнистия за престъпните деяния по наказателния и военнаказателния закон, извършени от 1 август 1914 г. (когато е въведено военно положение в страната) до 1 декември 1918 г.³⁾. Приетата амнистия е наложителна и представлява опит за бързо ликвидиране на част от тежките резултати на войната, засегнали личната съдба на обикновените войници. Целта е успокояване и умиротворяване на обществото, което е предпоставка за стабилизиране на вътрешния ред и сигурността на държавата. Амнистията съдържа и един сериозен политически компромис с отказа от търсене на отговорност от личности, пряко замесени в организацията на

опита за държавен преврат. Неговата цел е спечелването на лявото крило на БЗНС към силите на реда. Бъдещето трябва да покаже дали този компромис ще работи в името на стабилизацията или на дестабилизацията на властта и страната, дали ще загаси, или ще раздуха огъня на раздора, взаимните гонения и отмъщения. След като амнистията влиза в сила, Ал. Стамболийски излиза от нелегалност и на 23 януари 1919 г. заема запазенения му министерски пост.

Предприети са и други стъпки, които са в посока на нормализиране на обществения и политическия живот, разхлабвайки, но не и премахвайки режима на военно положение и цензура. С постановление № 11 на Министерския съвет от 21 декември 1918 г. се закрива Цензурната секция при Военното министерство и се създава Контролна секция при Дирекцията на печата на Външно министерство. Тя получава правото да контролира печатните произведения и вестниците в страната, за да не се обнародват материали, увреждащи или затрудняващи отношенията с държавите от Съглашението или увреждащи вътрешното спокойствие на държавата във връзка с тези отношения⁴⁾. С това решение цензурата върху материалите, свързани с вътрешното развитие на страната, би трябвало да отпадне, но това видимо не се случва. Липсата на ясен и конкретен ангажимент на правителството за вдигане изцяло цензурата и военното положение, което означава и продължаващо ангажиране на армията във вътрешнополитическия живот, става причина не само опозицията, но дори и част от управляващите партии да концентрират своята критика и атаки именно в тази посока⁵⁾. Управляващите действително не бързат с вдигането на военното положение, но решават да облекчат дейността на претрупаните военни съдилища и да върнат някои престъпни деяния на гражданските лица в подсъдността на общите съдилища⁶⁾.

С демобилизацията, амнистията, ограничаването на цензурата и силата на военното положение правителствата на Малинов и Теодоров правят първите стъпки към завръщането в мирновременните релси. Общественият кипнеж след края на войната, наличието на чужди окупационни войски и предстоящото подписване на мирния договор ги кара да бъдат предпазливи и да запазят цензурата и военното положение като средства, които биха им дали възможност за адекватна реакция в случай на компликации. В това отношение те разчитат изцяло на армията.

Във взривоопасното следвоенно време армията не се задоволява с ролята си на изпълнителен орган на държавната власт за гарантиране на ред и сигурност, а сама се опитва да анализира ситуацията и да предлага решения. Военното командване концентрира вниманието си върху проявите, засилената пропаганда, нарастващото влияние на левите партии и организации и приема за реална възможността от избухване на социална революция. Най-големи са опасенията от тесните социалисти и анархистите, без да се подценяват БЗНС и БРСДП (о), въпреки че техни представители участват във властта. Сериоз-

но безпокойство буди стремежът на левията да дестабилизира армията като основен силов държавен инструмент. В тази ситуация военното командване взема конкретни мерки за противодействие, които са в няколко посоки – установяване на наблюдение и събиране на информация за противодържавна пропаганда и дейност на левите партии и организации; запазване на духа и целостта на армията, като не се допусне проникването на болшевишки и анархистични идеи; изработване на планове за реакция на всякакви опити за вътрешна дестабилизация; практическа намеса – самостоятелно или заедно с полицейските органи, за парирание на такива опити.

Още от края на ноември 1918 г. започват донесенията, че независимо от продължаващото действие на военното положение и забраните на административните власти тесните социалисти провеждат митинги и демонстрации на открито, а техните водачи призовават за извършване на революционен преврат⁷⁾. На 31 януари 1919 г. началникът на Военносъдебната част при Министерството на войната изпраща окръжно до прокурорите и председателите на военнополовите съдилища в страната с нареждане да се вземат „всички законни мерки“ за прекратяването на революционната агитация, определена като „престъпна“ и представляваща „най-сериозна опасност за спокойствието и бъдещето на страната“. От военните прокурори се изисква, в съгласие с окръжните управители и техните органи, да следят за тези противозаконни агитации и да възбуждат преследвания срещу извършителите⁸⁾. На 10 март 1919 г. Министерството на войната и Щабът на армията нареждат на началника на Военнополицейската секция да вземе бързи мерки за издирването на авторите на революционните позиви и печатниците, в които са напечатани. Изисква се постоянен надзор над социалистическите организации в по-големите градове, както и всички сведения за революционни прояви да се докладват направо в Щаба на армията. Освен това се предлага и внедряването на войници като тайни агенти сред населението, за да следят тези прояви⁹⁾. Военните педантично следят и събират всички печатни издания на тесняците, всички техни позиви, брошури и пр. Със същото внимание се отчитат и действията на широките социалисти и на анархистите. Военнополицейската секция следи и докладва чрез свои агенти дори за квартални събрания на тесните и широките социалисти в столицата и провинцията¹⁰⁾.

Ежедневните рапорти на военните командири свидетелстват, че през февруари, март, април 1919 г. болшевишката пропаганда за революция, главно в столицата, Северозападна и Централна България се разраства¹¹⁾. По данни на Военнополицейската секция акции на тесните социалисти или „революционни надигания“ се очакват на 12 април в Казанлък и селата Мъглиж, Енина, Хасът, Шипка¹²⁾. Още на 24 януари 1919 г. началник-щабът на армията генерал Ив. Луков издава лична и поверителна заповед до началниците на дивизии и командирите на бригади, в която им обръща внимание върху зачестилите

сведения за усилена революционна пропаганда на „известни деморализирани типове“ сред широките народни маси и армията, възползващи се от тежките политически и икономически условия в страната, събитията в Русия и Германия. Той споделя своето безпокойство от стремежа на тесните социалисти да разрушат армията, тъй като в „сегашната политическа обстановка, когато се решава бъдещето на България и при липсата на вътрешна стабилност, резултат на слаба полиция, компрометирана администрация и общо незачитане на законите и властта, армията остава като единствена представителка на организирана сила и най-верен страж за предпазване от вътрешна и външна опасност“. Ето защо генералът счита за „свещен дълг“ нейното запазване от всякакви покушения, целящи да подкопаят морала и дисциплината ѝ. Мерките, които трябва да се вземат за съхранение на армията, се оставят на компетентните военни командири, но Луков препоръчва офицерството да проявява по-голяма обществена активност, да бъде в тесен контакт с гражданството, и най-вече с интелигенцията, като се превърне в коректив на крайните разбирания и убеждения и регулатор на общественото мнение. Препоръчва се и по-голяма топлина и бащинско чувство между офицера и войника, за да се спечели сърцето на последния. Началникът е категоричен, че от армията зависи бъдещето на страната и затова у офицерството трябва да се инжектира по-голямо чувство на гордост и бодрост¹³⁾. Въпреки взетите мерки в Щаба на армията пристигат сведения, че някои млади офицери си позволяват открито да критикуват политическото положение и социалния строй в страната, както и да изразяват симпатии към болшеvizма. Според началника на 9. Плевенска дивизия ген.-майор Владимир Вазов в настоящия момент „офицерството се намира пред една дилема: или да се присъедини към революционните елементи, които му обещават много облаги, но в такъв случай може да загине България, или пък да брани с кръвта си буржоазните партии, които всячески го експлоатират и ругаят“. Той е убеден, че офицерите ще изберат пътя на „борба срещу тесняците“, „срещу анархията и диктатурата на пролетариата“, но е наложително да бъде подобро тяхното материално положение, което е сериозно затруднено в следвоенните условия¹⁴⁾. На 10 април 1919 г. генерал Луков изпраща нова заповед до всички части на армията и до висшите началници с искане да проверят верността на сведенията за противодържавни прояви на офицерите и да разяснят гибелните последици на едно такова тяхно поведение, което би окуражило левите елементи и би било в ущърб на отечествените интереси¹⁵⁾.

Освен ситуацията вътре в армията военното началство продължава да следи и обществените настроения с оглед на запазването на реда и сигурността. В началото на февруари 1919 г. щабът на Първа военноинспекционна област – София, пристъпва към своеобразно социологическо проучване, за да придобие обективна информация за духа на населението и дали той е повлиян от

агитацията на крайните елементи. На офицерите е наредено да направят това проучване покрай официалните проверки на донаторните списъци и хода на изземването на храните. Постъпилите доклади са обобщени в началото на април 1919 г. и с изводите са запознати Министерството на войната, Щабът на армията и министър-председателят. На базата на събраната информация началникът на областта ген. Ст. Нерезов препоръчва 11 мерки, които изпълнителната власт и традиционните партии трябва да реализират, за да пресекат агитацията и намалят влиянието на левите партии, включително и на БЗНС. Сред тях са уволняване на всички държавни служители, които водят противодържавна агитация сред населението; наказване на всички престъпници, за да се отнеме най-важният коз на левите агитатори; откриване на полицейски участъци в размирните села; ограничаване на спекулата и намаляване на цените, за да се подобри снабдяването и прехраната на населението с най-необходимите продукти, защото това обстоятелство се използвало от „ония, които се борят срещу властта и за властта“. Генерал Нерезов препоръчва на „буржоазните партии да се пробудят от летаргията и да започнат усилена и задружна борба между населението“ за противодействие на агитацията на левите партии. Само по този начин щяло да се избегне използването на войската при маловажни случаи и нейното компрометиране, тъй като и тя „произлиза от масите“. Сред препоръките е и армията да се употребява „само при крайна нужда, и то тогава, когато трябва да се наложи с всичката си сила“¹⁶⁾. Подобни са и изводите и препоръките в един рапорт на началника на 9. Плевенска дивизия ген. Вл. Вазов от 11 април 1919 г. Той предлага да се вземат радикални мерки за обуздаване на левицата, като на първо място правителството да престане със своята мекушавост и да действа решително срещу всички, които явно подкопават държавата. Освен това иска да се забранят всички публични и организационни събрания, да се въведе вечерен час и по-строга цензура върху печата¹⁷⁾. Щабът на армията често настоява да се вземат мерки или да се уволнят държавни служители и учители, които имат болшевишки прояви¹⁸⁾.

Военното командване правилно преценява, че преодоляването на следвоенната криза и предотвратяването на една евентуална революция е в ръцете на управляващите, които трябва да предприемат нужните икономически и политически мерки, и на традиционните партии, които трябва да се обединят и да си върнат доверието на обществото. Проличава неговото недоволство от поведението и на едните, и на другите, и желанието да се активизират, за да не ангажират толкова често и пряко армията във вътрешнополитическия живот. Командването на армията е недоволено и от подценяването на борбата с рушителите на държавността, от липсата на достатъчна подкрепа и координация между държавните институции и най-вече от бездействието на Вътрешното министерство. Част от препоръчаните от военните конкретни действия са твърде радикални и преминават границата на законността.

Паралелно военните началници предприемат мерки, които да гарантират единството и способността на армията да изпълни вътрешнодържавните си задачи. Първата поверителна инструкция за действие на войсковите части на столицата в случай на граждански размирици е издадена на 20 февруари 1919 г. от началника на Софийския гарнизон. След малко повече от месец, на 1 април 1919 г., тази инструкция е допълнена, като са конкретизирани задачите на техническите части и на участъковите коменданти в случай на метеж, който обхваща цялата столица. На 11 април 1919 г. последва второ допълнение към инструкцията, в което се прецизират районите и действията на военните части¹⁹⁾. Така, само няколко месеца след опита за превземането на столицата от бунтовници и в условията на дестабилизация и засилваща се пропаганда за революция, военните разработват детайлен план за действия, които трябва да запазят и гарантират реда и сигурността в случай на буйства, демонстрации или метеж в административния и политически център на страната. Той предвижда взаимодействие с полицейските органи и използването на наличните сухопътни и въздушни сили. Задачите са строго персонализирани и се възлагат не по принцип, а на конкретни офицери, командващи отделните части на Софийския гарнизон, което говори, че демонстрации или метеж се очакват съвсем скоро.

Мерки се вземат не само за столицата, но и за цялата страна. В лично поверително нареждане на началник-щаба ген. Ив. Луков до началниците на Първа, Втора и Трета военноинспекционна област от 18 март 1919 г. предупреждава, че тесните социалисти фактически са се поставили вън от всякаква държавна власт и се изкушават да премерят силите си с буржоазията и „хвърлят страната в хаоса на анархията“²⁰⁾. Поради това той изисква от военните началници да подготвят адекватно противодействие. Възложените им задачи са взаимно свързани – осигуряване на пълна информираност за проявите и намеренията на българските болшевики и изработване на планове за неутрализиране на всяка конкретна тяхна проява, така както е направил Софийският гарнизон²⁰⁾. По места веднага са предприети мерки за изпълнение на поверителното нареждане на началник-щаба на армията²¹⁾.

На армията често се налага да се намесва с цел респектиране или разпръскване на организирани от тесните социалисти протестни събрания, митинги и демонстрации във Враца, Сливен, Панагюрище, Варна, Етрополе, Орхание (Ботевград), Ловеч²²⁾. Стига се и до сблъсъци между войската и протестиращите, завършващи с използване на хладно и огнестрелно оръжие, при което има ранени и контузени. Такива случаи има в Сливен и край Търново²³⁾.

В навечерието на първия следвоенен празник на труда напрежението в страната се покачва. Военнополицейската секция има информация, че ако бъдат забранени готвените от тесните социалисти манифестации, те са готови да употребят оръжие. Разпространяваните слухове, че ще бъдат нападнати

казарми и правителствени учреждения, се тълкуват като провокация, за да се стигне до сблъсъци²⁴⁾. Преди 1 май военните началници превантивно започват да искат разрешения за изпращане на роти и ескадрони в селищата, където се очаква празникът да бъде съпроводен със смутове и бунтове²⁵⁾. От своя страна, командването на съглашенските войски в страната изисква от министър-председателя „да се запази на всяка цена спокойствието в страната“. Премиерът разпорежда на Министерството на войната да се вземат необходимите мерки²⁶⁾. Въпреки съществуващите опасения и външен натиск на 28 април 1919 г. началник-щабът на армията ген. Ив. Луков уведомява подчинените си, че съгласно решение на Министерството на войната ще бъдат допуснати първомайски манифестации, но „всички провинили се в престъпни агитации, насочени срещу обществения ред и сигурността на държавата, ще бъдат преследвани по силата на закона“²⁷⁾.

Първомайските манифестации протичат по-мирно и по-тихо от очакваното. Според докладите на Военнополицейската секция, с които се запознава министър-председателят, тесните социалисти били много разочаровани от техния мирен характер, от малката численост на участващите, от отсъствието на селския елемент, от слабия дух и липсата на желание за революционна дейност. Те дори употребили насилие за извеждане на работниците и им платили по една надница. Според военното разузнаване след провала на 1 май тесните заложили на усилена работа за привличането на армията и офицерството и на изборната борба за спечелване на парламента и властта в страната²⁸⁾. Проведените първомайски манифестации са първите официално разрешени публични прояви на открито. Ходът на генерал Луков се оказва стратегически правилен и предотвратява намесата на армията и сблъсъци с недоволстващи социалисти и техни привърженици. Управляващите ще проявят колебание и непоследователност във възприетата линия на либерализация на обществения живот, което ще дестабилизира реда в страната.

Под натиска на левите партии, участващи в управлението, на 7 май 1919 г. е обявено ново правителство, начело с Т. Теодоров, но с мнозинство на министрите от левицата. От кабинета са отстранени представителите на Демократическата партия, включително и първият цивилен военен министър А. Ляпчев. Мястото му е заето от вещицата дипломат от Народната партия – М. Маджаров. В приетата платформа на лявото, но под десен контрол правителство, като „належащи негови задачи и първи дела, които трябва да извърши“, са посочени разтурянето на парламента и провеждането на нови парламентарни избори „най-късно в началото на месец юли 1919 г.“. Освен това се предвижда премахване на цензурата, но запазване на контрола върху писаното по отношенията със съглашенските държави, „както и върху проповеди за бунтове и болшевизъм“. Обещава се и свобода на събранията на закрито, която вече е факт²⁹⁾. Решението за парламентарни избори и обещанието да

се премахне цензурата естествено водят до активизиране на политическия и партийния живот. Новият вътрешен министър – социалдемократът Кр. Пастухов, действително разпорежда да се разрешават всички събрания на закрито в градовете и на открито в селата³⁰⁾. С нов правилник за цензурата от 22 юли 1919 г. се забранява да се публикуват статии, освен официални, свързани с болшевишки и комунистически успехи, мирния договор и пленниците, както и статии и др. материали, насочени против обществения ред, държавния строй и държавния глава. По-късно Т. Теодоров ще твърди, че от този момент цензура се упражнявала само по отношение на външнополитически въпроси, но не и за ограничаване на свободата на мисълта, което не се покрива с действителността³¹⁾.

В навечерието на първите следвоенни избори и при активизацията на политическия живот в страната през юни и юли 1919 г. военните власти вземат мерки за затягане на дисциплината сред войниците и офицерите и недопускане на тяхното политизиране. Те са продиктувани от сведенията, че отделни офицери присъстват на партийни събрания, и от регулярното откриване на комунистически позиви в казармите. В началото на юни на офицерите абсолютно се забранява да посещават политически събрания³²⁾. На командирите на полкове и началниците на частите и управленията се нарежда да провеждат антикомунистически беседи с войниците и да претърсват вещите на съмнителните сред тях. Определени са специални лица за следене на разпространителите на позиви и е засилена охраната около и вътре в казармите. На този етап военното командване със задоволство констатира, че комунистите не са успели да покварят войниците³³⁾.

След първомайските манифестации вниманието на военното командване и на военнополойските органи е ангажирано основно от проявите на тесните и широките социалисти и от отношението им към промените в правителството. Само периферно се отчитат действията на традиционните политически партии, като по-голямо внимание се отделя на либералните формации³⁴⁾. Особено щателно се следи подготовката и провеждането на конгреса на БРСДП (т.с.)³⁵⁾. На проведения в края на май 1919 г. XXII/I партийен конгрес тесните социалисти, освен че променят името си на комунисти и стават секция на болшевишкия Комунистически интернационал, приемат нова програма. В нея се твърди, че всесветската война е отворила епохата на социалистическите революции, които са посочили и новите средства за революционна борба на пролетариата – „от масовата акция и масовата политическа стачка до въоръженото въстание“. В духа на собствения си буквализъм те ще изпробват тези средствата в същата последователност в най-близко време. Ясно се посочват и новите максимални цели на партията – социалистическа съветска република, всенародна милиция, червена армия и експроприация и социализация на средства за производство³⁶⁾. Непосредствено след конгреса се свиква тайна

конференция, която решава да се създаде нелегална военна организация. Нейната цел е набавяне на оръжие и организиране на военната подготовка на партийните членове. Военната организация трябва да работи и за разлагането на армията, да разузнава за намеренията „на врага“, да охранява партийните имоти и акции³⁷⁾. Решенията на конгреса на БКП (т.с.), както е официално приетото название, представляват коренно нов етап не само в развитието на партията, но и на страната. За първи път една българска партия се поставя в подчинена зависимост от чужда политическа партия/държава, за първи път българска партия открито приема за цел насилствено завземане на властта и пристъпва към създаване на нелегална военна организация. На този етап, под влиянието на социалдемократическите навици и силните позиции на водача на партията Д. Благоев, революцията, макар и приета като непосредствена задача, не е на дневен ред. Все още в $\frac{3}{4}$ тя се очаква като закономерен резултат от победата ѝ в развитите капиталистически страни и само като $\frac{1}{4}$ от положението в страната.

След конгреса Военнополиейската секция продължава редовното следене на събранията на комунистите и речите на техните водачи в цялата страна. Особено безпокойство у военните предизвикват призивите за въоръжени действия³⁸⁾. В Щаба на армията и Министерството на войната зачестява получаването на сведения за подготовка и обявяване на железничарска стачка, на стачка на пернишките миньори, на печатарите, на работниците в пловдивските тютюневи фабрики и на протести срещу спекулата и скъпотията³⁹⁾. Пристигат и донесения за готвени от комунистите акции за завземане на властта в отделни селища⁴⁰⁾. Военни части са изпратени за справяне със стачката на работниците в захарната фабрика в Г. Оряховица и за разпръскване на комунистически демонстрации в Русе и Плевен⁴¹⁾.

В обстановката на започнала предизборна борба, на 30 юни 1919 г. ЦК на БКП взема решение на 27 юли в цялата страна да се проведе масова протестна акция срещу политиката на управляващите и да се издигнат новите революционни лозунги на партията. Акцията се разглежда като „пробна мобилизация“ на силите и като „един етап и подготовка към по-нататъшни борби на трудеция се свят в България“. Предвижда се тя да бъде мирна и превантивно се изпраща позив до войниците да не стрелят срещу бореция се народ⁴²⁾. Разузнавателната и Военнополиейската секция към Щаба на армията са наясно както с решението, така и с изпратените позиви и указания към местните комунистически организации. По тяхна оценка готвените митинги и манифестации в цяла България ще бъдат „един вид проба за началото на социалната революция“, но ако армията не ги провокира, няма да предприемат нищо решително⁴³⁾. Управляващите са обезпокоени и от обстоятелството, че демонстрациите се насрочват във време, когато българската делегация в Париж трябва да получи условията на мирния договор, и една дестабилиза-

ция може да влоши и без това незавидното отношение към страната. За да се възпрепятства комунистическата агитация, на 14 юли Министерският съвет променя Правилника за военната цензура и дава право на началника на Контролната секция да затваря печатници до 30 дни, ако работещите в тях отпечатат непрегледани от секцията материали. На следващия ден по заповед на министър-председателя Т. Теодоров за 15 дни е спрян органът на комунистите „Работнически вестник“. С окръжно МВРНЗ нарежда на окръжните управители да следят най-строго за спазване на цензурния режим⁴⁴⁾.

Не закъсняват и мерките на военните. На 19 юли 1919 г. началникът на Софийския гарнизон ген.-майор Хр. Недялков издава поверителна наредба № 107 да се приберат в казармите командите, които са извън гарнизона, за да усили състава на частите; офицерите да имат у дома си по една пушка с патрони, за да са въоръжени в случай на нужда; да се въоръжат ординарците⁴⁵⁾. От 20 юли 1919 г. е заповедта на ген. Вл. Вазов, назначен за началник на Втора военноевропейска област Пловдив, до подчинените му командири, с упътвания за „безпощадно потушаване“ на подготвяната „кръвава революция“ и налагане на диктатурата на пролетариата, която окончателно щяла да погуби България⁴⁶⁾. На следващия ден генералът изпраща поверителен рапорт до министъра на войната, за да го запознае с мнението си за ситуацията и предстоящите събития и да препоръча мерки, които правителството трябва да предприеме. За да се избегнат всякакви изненади от една революция и с оглед на намаления личен състав на войската, Вазов препоръчва на правителството: „Явно и недвусмислено да постави вън от законите тесняците-комунисти и да предприеме ред мерки за преследването и унищожаването им“; да се дадат ясни и категорични нареждания на административните власти за незабавното залавяне и изгонване вън от държавата на всички водачи и най-дейни агенти на тесняците; да се разтурят клубовете им и да се затварят печатниците им; на началниците на дивизионни области да се предоставят „почти диктаторски права“; да се уредят отношенията между административните и военните власти, за да няма двувластие; да се предупредят гражданите, че в случай на безредици ще се употреби оръжие против всекиго, който участва или дори само присъства на събитията. Този рапорт е докладван на министъра на войната М. Маджаров, който в резолюция посочва, че вижданията на Министерския съвет са за смело и енергично действие срещу тесните, за което са дадени разпореждания⁴⁷⁾. Цитираните заповеди и препоръки говорят за паниката, обхванала военните командири в навечерието на комунистическата акция, която те пресилено възприемат като начало на революция и са готови да преминат границата на легитимността с цел недопускането ѝ. Особено краен в това отношение е генерал Вл. Вазов.

На 21 юли 1919 г. ЦК на БКП (т.с.) изпраща телеграма до министъра на вътрешните работи, до Министерството на войната и Щаба на армията с уве-

домление за предстоящите на 27 юли манифестации. Ръководството на партията ги определя като мирни, част от предизборната кампания, и предупреждава правителството, че ако се опита да се противопостави „чрез употребяване на груба сила“, то това би било престъпление и беззаконие, на което партията „ще се противопостави с всички сили“, а последствията от евентуалните кръвопролития ще са за негова сметка⁴⁸⁾. От същия ден е и официалната реакция на Военното и Вътрешното министерство. Щабът на армията изпраща шифрована телеграма № 868 до всички военни началници, с копие до министрите на вътрешните работи и на пощите и железниците. В нея се съобщава, че между 22 и 28 юли комунистите възнамеряват да обявят обща стачка, повсеместни митинги и демонстрации и чрез бунтове и безредици „искат да разстроят вътрешния ред на страната, за да я направят плячка на съседите и да хвърлят народа в още по-голяма мизерия“. От военните командири се изисква да подготвят частите си, да изпълнят патриотичния си дълг, като дадат съкрушителен отпор на „разрушителите на Отечеството“. Предварително, заедно с административните власти, те трябва да обмислят начините за борба и дадат най-обстойни нареждания. Като обща директива се препоръчва да се осигурят повече войници в казармите, да се поддържа бдителност и готовност за действие, да се вземат мерки за охрана на складовете, телеграфо-пощенските станции и се организират връзки между отделните началници, да се проведе разяснителна работа както сред войниците, така и сред гражданството относно целите на комунистите. Прави впечатление, че в телеграмата, по аналогия от 1 май, отсъства забрана на готвените манифестации, а разпореждането е войската да се намеси само ако се стигне до сблъсъци. Във Вътрешното министерство намират, че препоръчаните мерки са недостатъчно енергични, и изискват да се дадат нови указания на основата на окръжно № 4338 от 22 юли на министъра на вътрешните работи Кр. Пастухов. В него той нарежда да се забранят всякакви събрания на открито и закрито, а окръжните управители, съгласувано с гарнизонните началници, да вземат строги превантивни мерки срещу готвената акция. Конкретно се иска: да се спре печатането на комунистически позиви, а напечатаните да се конфискуват и унищожат; да се приканят представителите на останалите партии да издадат контрапозиви, които да изобличат целите и прийомите на комунистите; да не се допуска прииждането на комунисти от селата в градовете; да се блокират улиците и се разпръскват отделните групи; ако се налага – да се арестуват водителите⁴⁹⁾. След година министърът ще разкрие скритите мотиви за тези мерки. Според него целта на готвената от комунистите акция не е била свързана нито с проблемите на прехраната, нито с предстоящите избори, а е била „да се извърши една нелегална акция в изпълнение на едно международно задължение, поето от комунистическата партия“. По поръчение от Москва на 27 юли те трябвало да извършат комунистически преврат, какъвто опит бил направен и от комунистите във

Виена на 21 юли⁵⁰). По решение на Министерския съвет ЦК на БКП (т.с.) е уведомен, че до второ нареждане се забраняват манифестациите и събранията на открито и закрито. Комунистическото ръководство отказва да се подчини на забраната с аргумента, че тя е незаконна. Все пак то предупреждава своите представители по места да искат предварителни разрешения за провеждане на акции на открито, като гарантират за реда и спокойствието⁵¹).

На 23 юли 1919 г. министър М. Маджаров изпраща допълнителна телеграма № 875. В нея се уточнява, че акцията ще бъде на 27 юли и че МВРНЗ е наредило всички митинги и демонстрации да бъдат забранени. В тази връзка от началниците на гарнизоните се изисква да дадат пълно съдействие на административните власти, за да се приведе в изпълнение заповедта и не се допуснат манифестации. Военният министър подчертава, „че комунистите са решени със сила да нарушат реда и да обявят революция, на което на всяка цена трябва да се попречи, затова, щом като с другите законни средства бъде невъзможно, трябва да се употреби оръжие, но редът да се запази“⁵²). На 25 юли от министъра на железниците, пощите и телеграфите се изисква да нареди на директорите на железниците и пощите да вземат нужните мерки, за да не се прекъснат железопътните и телеграфните съобщения⁵³).

Във връзка със заповедта на военния министър от 23 юли дивизионните и гарнизонните началници вземат мерки за нейното изпълнение. Разработени са планове за действие, подсилени са постове и охраната, съсредоточени са военни части в местата, където се очакват комунистически прояви. На 24 юли 1919 г. е издадена заповед № 69 до Софийския гарнизон за вземане на мерки за запазване на реда и спокойствието в столицата и недопускане на „буйства, метежи и смутове“⁵⁴). На 26 юли ген. Хр. Недялков заповядва частите на гарнизона да бъдат готови за действие на 27 юли в 6.30 ч. сутринта⁵⁵). От 16-и пехотен Ловчански полк, разположен в Орхание (Ботевград), една рота с пълно число офицери и подофицери и с бойни патрони е прехвърлена в София и поставена в разпореждане на началника на Столичния гарнизон⁵⁶). Същия ден Столичното комендантство издава позив до гражданите, в който ги уведомява за готвени от комунистите размирици и предупреждава, че те ще бъдат потушени „без милост и оглед на жертвите“. Нарежда се затварянето на обществените заведения – вечерта на 26 и през целия 27 юли, и да не се излиза по улиците⁵⁷). Предварителни мерки се вземат не само в столицата, но и в провинцията⁵⁸).

Изненадващо, на 26 юли 1919 г. министър Пастухов изпраща нова телеграма до полицейските началници, с която коригира тази от 22 юли и им нарежда: „Ще разрешавате в градовете събрания на закрито на всички партии, които чрез свои представители заявят под своя лична отговорност, че ще пазят реда и не ще го нарушат“⁵⁹). Така, в самото навечерие на акцията от 27 юли, се натрупват сериозни разминавания в подхода и очакванията от комунистиче-

ската акция. Докато организаторите твърдят, че тя ще има мирен характер, полицейските и военните власти я разглеждат като начало на социалистическа революция и се готвят да я спрат със силата на оръжието. Макар че изискват от своите подчинени координация на усилията за противодействие, такава отсъства сред самите силови министерства. Кр. Пастухов първоначално тотално забранява всякакви прояви, но в последния момент ги разрешава на закрито, без да уведоми своя колега военния министър. Военните власти остават в неведение и това ще създаде сериозни проблеми в действията на войската. По места административните власти дават разрешения за провеждане на събрания, без да ги съгласуват с военните, които продължават да следват получените разпореждания да не допускат каквито и да било публични прояви.

В деня на демонстрацията – 27 юли, военният министър нарежда на началника на Софийския гарнизон, в съгласие с административните власти, да се арестуват и подведат под съдебна отговорност водачите на комунистите и анархистите, сред които Г. Димитров, В. Коларов, В. Мулетаров, Хр. Кабакчиев, по обвинение, че те са автори на революционни позиви, разпространявани сред войниците, с цел да се деморализира армията, да се разклати военната дисциплина и се улесни задачата на „разрушителите на България“. Действието им са определени като явен комплот „против сигурността на държавата“, за което трябва да се потърси отговорност. До втора заповед се нарежда и затварянето на печатниците, в които позивите са напечатани. Нарезданията са в противоречие със законовите и конституционните разпоредби, още повече че част от лицата се ползват с депутатски имунитет. В изпълнение на заповедта печатницата на Комунистическата партия е затворена и поставена под охрана от стражари и войници. Кабакчиев и Мулетаров са арестувани, но не и Г. Димитров, който не е открит⁶⁰. Предприетите мерки в столицата, явно, разстройват намеренията на Комунистическата партия, която провежда само две събрания в кварталите „Коньовица“ и „Банишора“⁶¹.

В провинцията без инциденти протичат събранията на закрито, проведени в Габрово, Харманли, Хасково. Мирно и тихо, макар и на открито, протича и събранието в Казанлък. В тези случаи войската не се намесва. Спокойно е и в Русе, Шумен, Бургас. Намеса се налага във Видин, където сутринта 60 – 70 души се събират да слушат речта на местния комунистически активист Пизанти. След това те се насочват към казармите на Артилерийския полк, където има арестувани социалисти. Тяхното предизвикателно държание налага изпращането на войскови части. Част от демонстрантите се опитват да избягат, разкъсвайки военния кордон, но са спрени със стрелба. Все пак няколко от тях достигат до двора на казармата, където са разпръснати с два снаряда. Арестувани са 37 души, но същия ден са освободени. Към 11 ч. редът в града е възстановен. Следобед окръжният управител разрешава на комунистите да проведат събрание в клуба си⁶². Войската се намесва в Берковица и

със стрелба не допуска влизането на симпатизанти на комунистите в града. Ранен е един, а петима са арестувани. Във Фердинанд (Монтана) е задържан водачът на комунистите Г. Генов с обвинение за подстрекателство към бунт и метежи⁶³⁾. В Стара Загора окръжният управител уведомява гражданите, че могат да провеждат събрания на закрито. Чак към 8 ч. на 27 юли той с телеграма съобщава това решение на началника на гарнизона полк. Михнев. Тъй като полковникът не е получил заповед от Военното министерство и имайки предвид, че допускането на каквото и да събрание ще даде възможност на тесняците да проведат демонстрации, което ще предизвика сблъсъци между гражданите и войската, той не изменя вече дадените нареждания. Комунистите, опитали се да се съберат на митинг, са арестувани. Това предизвиква недоволство у гражданите и обвинения срещу действията на военните⁶⁴⁾. Властите дават разрешение за провеждане на манифестации в Бургас, Сливен и Ямбол, които протичат мирно⁶⁵⁾.

Според докладите на началниците на гарнизони в градовете на 27 юли редът и спокойствието са запазени благодарение на енергичните действия на войската. Комунистическите прояви са оценени като провал, тъй като става ясно, че те са слаби и не разполагат с подкрепата на населението и войската. Гражданството си върнало вярата в силата на армията, а у самите войници се затвърдило съзнанието за дълг и необходимост да се пазят отечествените интереси. Тези резултати не могат да скрият тяхното безпокойство от появилото се напрежение между административните и военните власти, както и недоволство от опита на централната власт да прехвърли отговорността за вземане на решения върху местните началници след преценка на обстоятелствата, силите и средствата, с които разполагат. Анализирайки ситуацията, ген. М. Сапунаров – началник на Трета дивизионна област – Сливен, стига и до по-общи изводи и заключения, които докладва на началниците си в София. Допуснатата дисхармония в нарежданията на Военното и Вътрешното министерство той преценява като крайно вредна, накърняваща и уронваща престижа на властта, като неприемлива и дори пагубна, защото, виждайки колебливостта и безсилието на властта, взаимните противоречия и спънки между войската и полицията, комунистите щели да надигат глава и нямало да пропуснат случая да използват предимството, което този ред на нещата им предоставя. Те щели да станат „още по-арогантни, още по-безогледни, още по-безскрупулни“ и щели да се опитат да се наложат със сила, уверени, че не ще се намери кой да им противодейства. В този смисъл генералът препоръчва по-добро координиране и взаимодействие на властите, налагащо се и поради намаления състав на армията. Практически това можело да се постигне, като се преработи остарялата нормативна база, залегнала в Правилника за военното положение и Правилника за съдействие, което военните дават на гражданските власти. Новата ситуация налагала да се даде пълна яснота на понятието

„военно положение“, да се диференцират задачите на отделните власти по постигането на общата цел – осигуряването на реда в страната, като всички права в това отношение се дадат на военните⁶⁶⁾.

На 9 август 1919 г. министърът на войната М. Маджаров изпраща специално писмо до вътрешния министър Кр. Пастухов. В него той иска обяснение за даденото на 26 юли нареждане, без да бъде уведомено Военното министерство, което създадо условия за опасно бездействие на военните командири. Изказва се и огорчението, че по този начин сред гражданите се възбудило недоволство, недоумение и възбуждане, насочено против военните власти, считани за виновни за ограничаване на правата им. Маджаров е обезпокоен, че незаслужените укори могат да се отразят върху морала на войската и нейната готовност за в бъдеще да изпълнява дълга си за опазване на реда. За да не се уронва престижът на армията и да не се улесняват противниците на властта, от вътрешния министър се иска да нареди занапред всички разпореждания, засягащи съвместни действия, да се обмислят предварително от двете власти⁶⁷⁾. Министър Маджаров не повдига въпроса за промяна на нормативната база, което е и обяснимо при сложните отношения в правителството и предстоящите избори.

Събитията на 27 юли 1919 г. са показателни за превъзбудата, която обхваща властите след конгреса на комунистите и в навечерието на изборите. Тяхното колебливо и непоследователно поведение не отслабва, а засилва позициите на радикалната партия, обявила открито, че няма да зачита никакви ограничения. Централният комитет на БКП (т.с.) не е във възторг от проведената акция. В преценката на събитията се отбелязва само, че те са предизвикали тревога в средите на буржоазните партии и че намеренията на „подлите работнически врагове“ – широките социалисти и техния министър Пастухов, да удавят в кръв протестите, не са се реализирали. Затова и призивът е усилията на членовете на партията да се концентрират върху подготовката на предстоящите избори⁶⁸⁾.

Коалиционното правителство на Т. Теодоров прави една последна стъпка по посока на преминаване от военновременни към мирни релси. Два дни след изборите на 17 август Министерският съвет взема решение да се възстанови мирновременната подсъдност, като се ограничи, но не и премахне действието на военнополовите съдилища. Изтъкнатите мотиви са два – продължилото почти седем години „с малко прекъсване“ военно положение и приближаването на сключването на мира и връщането на страната към мирновременния икономически живот. Докладът е представен на царя на 23 август от Ст. Костурков, в качеството му на управляващ Министерството на правосъдието, и е одобрен на 27 август 1919 г., когато царят подписва указ № 103. С него се установява мирновременната законна подсъдност за всички престъпления по общия наказателен закон освен тези, свързани с измяна (посегателства срещу

държавния глава или престолонаследника, насилствено изменение на държавния строй, съзаклятие или подбуждане на горните престъпления), престъпления, свързани с предателство и шпионство, престъпления против властта. В подсъдността на военните съдилища се връщат обаче престъпления, свързани с носенето на военната тегоба и против държавната въоръжена сила (за подбуждане към неявяване в казармата и бягство на войници, за подбуждане на престъпления или нарушения, забранени от военните закони, устави или правилници). Престъпления, свързани с грабеж, укривателство, както и такива, свързани с умишлен палеж и умишлено повреждане на железница, телеграф, телефон също остават подсъдни на военнополовите съдилища, както и извършените от анархисти⁶⁹⁾.

За разлика от периода след Балканските войни краят на участието в Голямата война предизвиква много сериозни политически и обществени трусове с взривяващ ефект върху реда и сигурността на страната. Поради това ангажиментите и ролята на армията във вътрешнополитически план не намаляват. Те се проявяват в запазеното действие на военното положение и на военнополовите съдилища, макар че задачите на последните са ограничени. Цялото внимание на политическото и военното ръководство непосредствено след края на войната се съсредоточава върху крайната левица, която, въодушевена от руския опит и тоталната криза, набира сили и публично декларира своите антисистемни възгледи и намерения. За да не се допусне тяхната реализация и за да бъдат задушени в самото начало, военното командване се нагърбва с редица както чисто теоретични, така и практически задачи. В кратки срокове са разработени планове за реакция в случай на комунистически демонстрации, бунтове и метежи, налага се тотално следене на проявите на левицата, оказва се натиск върху гражданските власти за безкомпромисни действия срещу нейните дейци, взети са превантивни мерки за недопускане на антидържавните идеи в казармите. При демонстрациите на 1 май и 27 юли 1919 г., макар и с голяма доза презастраховане, военните демонстрират своята непоколебимост и твърдост в отстояването на държавната сигурност и стабилитет. Изборите, проведени на 17 август 1919 г., са спечелени от левицата. БЗНС поема контрола върху изпълнителната власт и също ще се опре на армията, но не за умиротворяването, а за отстраняването или омаломощаването на своите политически опоненти както отясно, така и отляво.

БЕЛЕЖКИ

1. ДВИА, ф. 23, оп. 2, а.е. 350, л. 78.
2. Стенографски дневници на XVII ОНС, IV ИС, 232 – 233.
3. Пак там, 619 – 620. Държавен вестник, № 298, 4 януари 1919.
4. ЦДА, ф. 284К, оп. 1, а.е. 3985, л. 3.; НА – БАН, Сб. IV, а.е. 145, л. 65.

5. Стенографски дневници на XVII ОНС, IV ИС, с. 717, 783 – 785.
6. ДВИА, ф. 40, оп. 2, а.е. 55, л. 166, 167. Държавен вестник № 354, 15 март 1919 г.
7. ДВИА, ф. 22, оп. 3, а.е. 226, л. 1, 2, 4, 5, 18 – 19.
8. Великата октомврийска социалистическа революция и революционните борби в България през 1917 – 1919. С., 1957, 436 – 438, 562, 566 – 567.
9. Пак там, 571 – 573, 574 – 576; ДВИА, ф. 23, оп. 2, а.е. 379, л. 15, 28.
10. ДВИА, ф. 23, оп. 2, а.е. 379, л. 131, 133.
11. Пак там, л. 70, 78, 145, 150 – 151, 273 – 277.
12. Пак там, ф. 23, оп. 2, а.е. 8, л. 17 – 18; а.е. 379, л. 37.
13. Пак там, ф. 02, оп. 1, а.е. 25, л. 104 – 106.
14. Пак там, ф. 23, оп. 2, а.е. 379, л. 145 – 151.
15. Пак там, ф. 40, оп. 2, а.е. 55, л. 255.
16. Пак там, ф. 23, оп. 2, а.е. 379, л. 71 – 73.
17. Пак там, л. 145 – 151.
18. Пак там, л. 26, 175, 292 – 295, 297; а.е. 377, л. 1 – 3, 4, 11; ф. 22, оп. 3, а.е. 240, л. 92 – 94.
19. Великата октомврийска..., 493 – 496, 503 – 505, 513 – 515.
20. ДВИА, ф. 22, оп. 3, а.е. 240, л. 44 – 46.
21. Пак там, л. 49 – 50, 52 – 53.
22. Пак там, ф. 23, оп. 2, а.е. 379, л. 20; Стенографски дневници на XVII ОНС, IV ИС, с. 784.
23. Стенографски дневници на XVII ОНС, IV ИС, 1057 – 1058; Великата октомврийска..., с. 580.
24. Пак там, ф. 22, оп. 3, а.е. 226, л. 122; 135, Великата октомврийска ..., 585 – 589.
25. ДВИА, ф. 23, оп. 2, а.е. 377, л. 4; а.е. 350, л. 482 – 483.
26. Пак там, ф. 23, оп. 2, а.е. 379, л. 215 – 216, 120 – 121.
27. Пак там, л. 34.
28. Пак там, ф. 23, оп. 2, а.е. 379, л. 164 – 166, 170 – 172, 179 – 180, 188.
29. Земеделско знаме, № 73, 21 май 1919 г.
30. Стенографски дневници на XIX ОНС, I ИС, с. 1778.
31. Стенографски дневници на XVIII, ОНС, I ИС, с. 142; XIX ОНС, I ИС, с. 1858.
32. ДВИА, ф. 40, оп. 2, а.е. 55, л. 267; ф. 26, оп. 3, а.е. 173, л. 21.
33. Пак там, ф. 23, оп. 2, а.е. 379, л. 356.
34. ДВИА, ф. 23, оп. 2, а.е. 379, л. 184, 200 – 201.
35. Пак там, л. 166, 199 – 200, 236 – 237, 245 – 246, 253 – 254, 267 – 268.

36. Великата октомврийска ..., 604 – 606.
37. Димитров, Н. П. Нелегалната военна организация на БКП (т.с.). 1919 – юни 1923. С., 1977, с.29.
38. ДВИА, ф. 23, оп. 2, а.е. 379, л. 283 – 284, 308, 313 – 317, 323, 325, 329, 341 – 342. За да се въоръжат, комунистите открадват значително количество пушки, револвери и бомби от пристанищата и гарите в Бургас, Нова Загора, Червен бряг. Оръжие се изнася и от военни складове в Свищов, Варна, Брацигово. В Дупница, Сливен, Пловдив и Никопол местните комунисти успяват да се сдобият дори с картечници. Виж: Станев, Вл. Междусъюзническият военен контрол в България. 1920 – 1927 г. Дисертация. С., 2003, с. 128.
39. ДВИА, ф. 22, оп. 3, а.е. 240, л. 88; ф. 23, оп. 2, а.е. 379, л. 323, 340, 347, 348, 351.
40. Пак там, ф. 22, оп. 3, а.е. 240, л. 84 – 86.
41. Чехословашки извори за българската история. Т. I, С., 1985, 35 – 37; ДВИА, ф. 23, оп. 2, а.е. 377, л. 116 – 118, 122 – 125; а.е.379, л. 34, 345, 346.
42. Великата октомврийска..., 640 – 645; Колева, Т. Акцията на партията на 27 юли 1919 г. В: Известия на Института по история на БКП, т. 3 – 4, С., 1958, с. 279.
43. ДВИА, ф. 23, оп. 2, а.е. 379, л. 351, 357, 358; ф. 22, оп. 3, а.е. 226, л. 179 – 180, 182 – 183.
44. Колева, Т. Цит. съч., 281 – 282.
45. ЦДА, ф. 3К, оп. 5, а.е. 304, л. 1.
46. ДВИА, ф. 23, оп. 2, а.е. 377, л. 181 – 186.
47. Пак там, л. 187 – 188.
48. Колева, Т. Цит. съч., с. 284. Документът е публикуван във: Великата Октомврийска..., 654 – 655, но с дата от 22 юли 1919 г.
49. ДВИА, ф. 23, оп. 2, а.е. 377, л. 197, 200.
50. Стенографски дневници на XIX ОНС, I ИС, с. 1779.
51. Колева, Т. Цит. съч., с. 287.
52. ДВИА, ф. 22, оп. 3, а.е. 240, л. 258.
53. Пак там, ф. 23, оп. 2, а.е. 377, л. 280.
54. ЦДА, ф. 3К, оп. 5, а.е. 304, л. 2 – 3; ДВИА, ф. 23, оп. 2, а.е. 377, л. 296 – 297; ф. 26, оп. 3, а.е. 173, л. 57–
55. ЦДА, ф. 3К, оп. 5, а.е. 304, л. 8; ДВИА, ф. 23, оп. 2, а.е. 377, л. 303.
56. ДВИА, ф. 23, оп. 2, а.е. 377, л. 37.
57. Народна отбрана, № 86, 26 юли 1919.
58. ДВИА, ф. 23, оп. 2, а.е. 377, л. 22, 25, 26, 27, 225, 227, 250, 260–261, 277, 281, 312, 314; ф. 22, оп. 3, а.е. 240, л. 29 – 30, 33 – 38, 39, 41 – 42, 131 – 132, 156, 164, 269.

59. Стенографски дневници на XIX ОНС, I ИС, с. 1779. Според други сведения телеграмата е от 26 юли 1922 г.
60. ДВИА, ф. 40, оп. 2, а.е. 55, л. 494, 495; ф. 23, оп. 2, а.е. 377, л. 157
61. Пак там, ф. 22, оп. 3, а.е. 226, л. 186.
62. Пак там, ф. 23, оп. 2, а.е. 377, л. 174 – 179.
63. Пак там, л. 135, 143; ф. 22, оп. 3, а.е. 226, л. 186.
64. Пак там, ф. 23, оп. 2, а.е. 377, л. 22 – 23, 28.
65. Пак там, л. 29 – 31, 33 – 39, 41 – 44. Погледът и оценката на организаторите за събитията на 27 юли 1919 г. може да се види в: Колева, Т. Цит. съч., 291 – 294.
66. ДВИА, ф. 23, оп. 2, а.е. 377, л. 31 – 32.
67. Пак там, л. 45 – 46.
68. Великата октомврийска..., 663 – 665.
69. Държавен вестник, № 120, 1 септември 1919.

THE ARMY AND THE IMPOSSIBLE INTERNAL PACIFICATION (From the Armistice of 1918 until the Elections in 1919)

Abstract. The end of Bulgaria's participation in the Great War caused serious political and social turmoils, which had bursting effects on the public order and security of the country. The national ideal that for decades weld the society and mobilized its energy, turned into fiction. In desperation, the society was sharply politicized and preferred to relay on rapid and radical solutions offered by new political parties that aimed to change the status quo. In this situation, stopping the destructive tendencies, maintaining public order and internal security, turned into main priorities of the government. Although exhausted and battered, the army remained the only capable tool for ensuring stability.

✉ **Prof. Dr. Veselin Yanchev**
Faculty of History
University of Sofia
15, Tsar Osvoboditel Blvd.
1504 Sofia, Bulgaria
E-mail: veselinyanchev@yahoo.com